

Informar ed emprender in da l'auter

Cun controllas severas ed in agir consequent da tuts pertuccai sa la tuberculosa tiels animals vegnir cumbattida

DA HANS HUONDER / ANR

■ **La tuberculosa ei derasada tier las tscharvas el Vorarlberg, paucs kilometers naven dil Liechtenstein e dil Grischun. Il prighel ch'in ni plirs animals transporteschien baul ni tard la malsogna sur ils cunfins ei buc exclausa. Sin fundament d'in stretg brat d'informaziuns dallas tiaras pertuccadas duei la situaziun vegnir survegliada cuntinuadamein. Ch'in monitoring consequent en quei connex ha success muossan exempels d'altres tiaras.** Gievgia e venderdis passau ha giu liug a Sievgia-Vitg en Purtenza in workshop cun experts nazionals ed internaziunals davart il tema «prevenziun e cumbat dalla tuberculosa tier las tscharvas el Grischun e Liechtenstein». Il workshop ei ina part d'in project sustenius finanziarmain dalla confederaziun, dil cantun Grischun e dil Principadi dil Liechtenstein.

Brat d'experiencias

Quei project duei gidar ad impedir che la tuberculosa vegni transportada dils animals sur ils cunfins e la finfinala derasada entras las populaziuns da tscharvas indigenas. Per la fin dil workshop ha giu liug il venderdis suentermezdi ina retscha da referats ed in simposi. A quel han ils experts da pliras tiaras presentau lur situaziun pertuccada la problematica dalla tuberculosa tier las selvaschina ed ils animals da nez. Il simposi ha era surviu sco forum ed il brat da savida ed experiencias denter persunas interessadas vid quella problematica ton dalla Svizra, dil Liechtenstein sco dall'Austria e dalla Germania. Ils fatgs discussiunai duein vegnir nezegiai egl avegnir sco fundament per mesiras preventivas per aschia impedir che la tuberculosa vegni importada e sederasi vinavon. La tuberculosa ei ina malsogna infectusa bacteriela che vegn avon ton tiels carstgauns sco tiels animals. Ils onns 1950 eis ella vegnida cumbattida cun programs d'extirpaziun statals. Igl onn 1960 ha la Svizra pudiu declarar ch'il muvel da nez seigi delibeaus definitivamein da quella. Dapi rondund 20 onns eis ei enconuscent che la tuberculosa ei derasada tier las tscharvas

Il cau digl Uffeci cantunal per la segirtad dallas victualias e la sanadad dils animals, Giochen Bearth. La scuntrada a Sievgia ei vegnida organisada sut l'egida da siu uffeci.

FOTO H. HUONDER

el vest dall'Austria ed ils davos onns ei la malsogna s'avischinada adina pli datier dils cunfins dalla Svizra. En differentas regiuns dall'Austria sco per exempel il Vorarlberg ha il stadi priu mesiras per impedir che la malsogna sederasi vinavon, denter auter han biaras tscharvas stuiu vegnir sittadas.

Biars pertuccai

«Dalla problematica dalla tuberculosa tier las tscharvas ein differentas gruppas d'interess pertuccadas. Igl ei buca mo las instituziuns officialas ed ils veterinaris,

moibein era catschaders, purs e turistichers», di il cau digl Uffeci cantunal per la segirtad dallas victualias e la sanadad dils animals, Giochen Bearth. Il cass constataus dacuort el spital d'affons dall'Universitad da Turitg cun ina dunna digl exteriur pertuccada dalla tuberculosa muossi ch'il carstgaun seigi medemamein aunc adina pertuccaus en differentas parts da quest mund. Udend dils problems el Vorarlberg culla tuberculosa tier las tscharvas hagi la confederaziun lantschau ladinamein in program da surviglianza. «Il mument savein nus che la tu-

berculosa ei buca presenta el Grischun ed el Liechtenstein», constatescha Bearth. 2017 han l'Austria, la Germania, il Principadi dil Liechtenstein e la Svizra sutsecret ina cunvegnienscha da collaboraziun. «Nus essan el process che nus emprendin. Per quei motiv lein nus era emprender d'experts d'altres tiaras. En mintga cass ha ei num agir preventiv», di Bearth.

Prevegnir e controllar

El center dallas discussiuns actualas statan damondas co agir il pli prudent. In monitoring consequent – pia ina surviglianza – ei segiramein ina dallas mesiras las pli impurtontas. Tenor Bearth sto quel vegnir surluvraus consequentamein ed eventualmein era vegnir intensivaus. Leutier s'auda denter auter la controlla d'animals sittai ni curdai en fuorma naturala ni el traffic sco era da tener en egl ils animals da casa. In'altura mesira ch'ha purtau fretg en auters loghens ei d'impedir ch'animals sesurveschian da loghens nua ch'ei vegn pavlau. Leu sepeglia la malsogna. Il medem vala per loghens cun aua – quei si semussau en Spagna – ni era cun sal. «Ei dat era ponderaziuns da vaccinar ils animals selvadis, la perscrutaziun ei lundervi da luvrar en quella direzziun. Quei fuss enzatgei niev, mo probablaimein buc aschi sempel», di Annette Nigsch che sefatschenta dapi onns dalla problematica dalla tuberculosa tiels animals. La damonda co agir per esser semtgai pil seracass stat el center. «Il project Rätikon, mo era auters da semeglionta tempr, muossan che las tscharvas fan liungs viadis ed ei drova buca biars animals per importar la malsogna», di Claudio Signer dalla Scol'aula per scienza applicada Turitg. Il mument vegnan datas da rondund 150 tscharvas che portan in emettur evaluadas. El trianghel dil Liechtenstein, Grischun e Vorarlberg viageschan las tscharvas vi e neu. Ils experts ein units: Quei mument che la malsogna ei cheu ha ei num agir spert, cuort ed intensiv.

Emprender in da l'auter

Alla scuntrada l'jamna vargada a Sievgia ein era experts internaziunals da malsogna ed en special pertuccont la tuberculosa separticipai. Christian Gortazar ha presentau la situaziun en Spagna. In problem ei la tuberculosa el sidost dalla tiara: «Leu vivan ils animals selvadis e da casa in sper l'auter. Loghens cun aua ein plitost scarts e per quei motiv vegnan els leu en contact, aschia ch'ina malsogna ha lev da sederas.» La prevalenza ei aulta surtut tiels pors selvadis. «Damai che la catscha ei leu buca fetg interessanta ed era buca in factur economic sco el nordvest dalla tiara ei ina regulaziun persistenta dils pors selvadis che fuss necessaria buca dada», di Gortazar. Pertuccai dalla tuberculosa ei leu buca mo la biestga, moibein era cauras, nuorsas e pors da casa. Controllas rigurusas, per exempel dil transport d'animals ni d'animals che vegnan mazzai e sittai, s'audan tiel mintgadi: «Per saver tgei che cuora e passa cun quella malsogna ei ina controlla integrala, pia in clar monitoring da tuttas populaziuns d'animals, indispensabla.» Ina funcziun da polizist gioga il luf en Spagna: «El fa catscha sin animals malsaus.» In problem ei la tuberculosa dapi entgins onns era puspei en parts dalla Frontscha. Tenor l'experta franzosa Céline Richomme crescha la prevalenza tier la biestga. Tenor ella ei il scamond da pavlar en loghens cun la malsogna ina dallas grondas sfidas. Era ella di claramain: «La controlla e surviglianza astgan en mintga cass buca vegnir negligidas. Mo aschia eis ei pusseivel d'impedir che malsognas san s'estabilir. Investiziuns el management tecnic e scientific ein impurtontas.» 860 milliuns dollars ein vegni investai ils davos rondund 70 onns ell'Australia per cumbatter la tuberculosa ch'era vegnida importada entuorn 1800. Dapi 1997 ei la tiara libra dalla malsogna, 2004 ei il davos cass vegniun constataus. «Tut quei ei stau pusseivel suletamein sin fundament d'ina clara finamira e d'ina buna collaboraziun dall'industria culla regenza», di Debby Cousins dil departament d'agricultura e victualias dall'Australia. Per vegnir a frida cun la tuberculosa seigi ei necessari da mazzar animals infectai e tals ch'ei stau en contact cun quels e silsuenter da survigliar consequentamein las populaziuns dils animals.

«Surrian amo regordanzas da chatscha»

La Chasa Editura Rumantscha ha preschentà latin da chatscha dad auturas ed auturs rumantschs

DAD ANDREAS CADONAU / ANR

■ **Fantasias umoristicas e seriusas da passa 200 onns da 44 auturas ed auturs reunidas en ina publicaziun titulada per latin rumantsch da chatscha. In'ediziun procurada dad Annetta Ganzoni e preschentada la gievgia passada en il Museum d'art dal Grischun a Cuira da la Chasa Editura Rumantscha.** Per in'ediziun publicada en il dretg mument e preschentada en il dretg lieu ha la madra da la Chasa Editura Rumantscha, Anita Capaul, titulà la novissima publicaziun «Rumantsch e latin da chatscha». Preschentada en il dretg lieu la gievgia passada en il Museum d'art dal Grischun a Cuira che sa fatschenta actualmain cun la chatscha grischuna en atgna exposiziun. Il directur dal museum Stephan Kunz ha rendi attent a las numerusas publicaziuns litteraras e filosoficas inspiradas e sa fatschentadas cun la chatscha sur bleras culturas e linguas. In'inspiraziun ch'ha tutgà e fatschentà sur tschentaners er auturas ed auturs da lingua rumantscha. Perditga dat la schelta da texts rimnads da la romanista Annetta Ganzoni e publicgads en la novissima ediziun da la Chasa Editura Rumantscha. En tut ha la romanista zavrà 56 texts da 44 auturas ed

auturs en tut ils idioms e scrits è publicgads sur 200 onns. La collavuratura scientifica da l'Archiv litterar svizzer ha numnà sia lavur tar l'archiv sco ina buna funtauna da tschertgar texts ed ha menziunà divers sustegn tranter auter da l'autur Leo Tuor. Stentas ch'hajan pussibilità ina ritga racolta da texts rumantschs inspirads da chatscha e chatschaders e per part scrits da chatschaders e chatschadras. Il pli vegl text deriva da Theodor de Castelberg, pli enconuscent nà da sias activitads politicas a la sava dal 18- sin il 19avel tschientaner. Sia chanzun da la chatscha bainprest 200 onns veglia tradescha tenor las explicaziuns da Ganzoni ils medems motifs per ir a chatscha enconuscent er en il temp contemporan. «Glir a catscha fa pilver, bein a biars in grond plisché, pudè ira leggion – ni è schulon», e sco finiziun: «Mintgin vul vè fatg da pli, ch'ins pudess schluppa dil ri.»

Il tscharescher tranter la corna

Cun latin da chatscha è tranter auter Otto Farrer da Stierva sa fatschentà en ses text: «Rumantsch e lategn da tgatscha e catscheders». In part dal text prelegi la gievgia passada a chaschun da la vernisasscha dad Olivia Spinatsch. Il tscierv cun il tscharescher tranter las cornas, te-

nor Ganzoni ina reinterpretaziun da l'autur surmiran nà dals enconuscentis raquints d'aventura dal barun da Münchenhausen. La maniera da scriver e da paleisar dad auturas ed auturs tradescha bainquant da lur biografias linguisticas e da las tradiziuns litteraras cun las qualas els èn colliads, tradescha Ganzoni en sias notizias editorialas. Enramà musical-

main la preschentaziun da la litteratura rumantscha da chatscha ha il chantautur Linard Bardill. Cun texts da Men Rauch che fan medemamain part da la nova ediziun da la Chasa Editura Rumantscha. «La bocca d'luf ais s-chüra. Ils blers chi guardan laint, vezzand la daintadiura, van sech in svanimaint.» Ils texts da Rauch nun han sulet intimà il chantautur, ma-

bain era Ganzoni ch'ha resguardà diveras cuntribuziuns da l'autur oriund da Scuol. Ellas furman tenor las explicaziuns da la romanista il fil cotschen tras l'ediziun spartida en chapitels tematics sco «fadias e fortuna» da «fraudaders ed auters delinquentes» e per exempel la «chatscha speziala». Las dunnas èn sa fatschentadas pli tard cun la chatscha, sco chatschadras ed auturas ubain sulet sco auturas, tranter quellas Claudia Cadruvi, Flurina Badel, Pia Valär e Susanna Fanzun. Dus texts derivants da Leo Tuor ed Attilio Bivetti èn vegnids scrits aposta per l'ediziun dal «Rumantsch e latin da chatscha». In'ovra amplifigada cun detagliadas infurmaziuns davart ovra ed auturs. Las illustraziuns derivan da Luca Pitsch e la Chasa Editura Rumantscha envida ad ulteriuras preschentaziuns da «Rumantsch e latin da chatscha» ils 6 d'october a Segl, ils 2 da november a Domat als Dis da litteratura ed ils 17 da november a Rabiun. E per finir or da la mort dal chatschader da Men Rauch: «In cling dad ün sain in vallada rebomba – in sia stüvetta ün'orma succomba. Seis sguard amo tira insü vers il munt, i's balchan las fudas sün vista e frunt. Ils seis plandschan led. – Intant sün la chatscha surrian amo regordanzas da chatscha.»

Chatscha en la litteratura rumantscha rimnada dad Annetta Ganzoni e publicgada en ina nova ediziun da la Chasa Editura Rumantscha.

FOTO A. CADONAU